

PIOTR DŁUGOSZ

UNIwersytet Rzeszowski

E-MAIL: PTC@WP.PL

CZY ISTNIEJE CZŁOWIEK POGRANICZA? SPOŁECZNY PORTRET MŁODZIEŻY NA POGRANICZACH W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Wstęp

Gdy podąża się za dyskursem naukowym na temat socjologii pogranicza [Sadowski 1995; Kurcz 2008; Gołdyka 2009, 2013] wydawać się może, iż jej potencjał tkwi w badaniach empirycznych, dzięki którym można weryfikować jej założenia teoretyczne. Rekonstruując główne wątki dyskusji na temat fundamentów tej subdyscypliny można skonstatować, iż pogranicze jest przestrzenią społeczno-kulturową mającą wpływ na kondycję psychospołeczną jednostki.

Andrzej Sadowski [1995: 13] pisał, iż pogranicze to obszar, terytorium znajdujące się przy granicy lub daleko od centrum, na którym mają miejsce kontakty społeczno-kulturowe pomiędzy dwoma lub więcej narodami lub grupami etnicznymi (kulturowymi), a w wyniku tych kontaktów dochodzi do kształtowania się nowego człowieka i jego kultury (kultur). Autor zauważa też, że sytuacja kontaktu kultur przekłada się na osobliwości ujawniane w normach, wartościach, postawach, działaniach ekonomicznych, migracjach. Innymi słowy, na pograniczu dochodzi do wykształcenia się syndromu postaw, które wyróżniają człowieka pogranicza od na przykład mieszkańca centrum.

Podobne stanowisko prezentuje Zbigniew Kurcz [2008: 20] wychodząc od założenia, iż pogranicze istnieje realnie i istnieje człowiek pogranicza, który jest bardziej otwarty lub krytyczny wobec obcych, bardziej przywiązany lub obojętny do wartości własnej grupy narodowej niż mieszkańcy centrum, jest też bardziej zaradny i przedsiębiorczy, bardziej innowacyjny i skłonny do przyjmowania idei i nowości napływających ze zewnątrz, głównie wtedy, kiedy ma z tego korzyści.

Na bazie przedstawionych koncepcji Leszek Gołdyka [2009: 170] wypracowuje własne stanowisko dotyczące funkcji socjologii pogranicza:

- przedmiotem socjologii pogranicza jest sprawdzanie hipotezy ogólnej, mówiącej, że odpowiednio zdefiniowane pogranicze etniczno-kulturowe jest zmienną niezależną,
- w odniesieniu do Polski jej przedmiotem jest sprawdzanie hipotezy, że polskie pogranicze rozumiane szerzej jest, a jego odmiany (zachodnie, wschodnie lub południowe) są zmienną niezależną, a więc ważną okolicznością warunkującą poglądy, zachowania, wybory czy drogi życiowe jego mieszkańców,
- powinnością socjologii pogranicza jest weryfikowanie powyższej hipotezy w sposób prawomocny i uporządkowany zgodnie z zasadami metodologii.

W tym znaczeniu głównym celem socjologii pogranicza byłoby poszukiwanie efektu pogranicza czy też efektu pogranicz. Tak postępuje Gołdyka [2013], który pogranicze zachodnie traktuje jako przestrzeń socjalizacji społecznej. W tym przypadku pogranicze zachodnie stanowi zmienną niezależną (socjalizacja pogranicza) i ma mieć wpływ na zachowania i świadomość młodzieży. Na podstawie materiałów zastanych i wywołanych autor konstatuje, iż efektem socjalizacji pogranicza jest orientacja: pragmatyczna, indywidualistyczna i podmiotowa. Wskaźnikami tych postaw był optymizm wobec własnej przyszłości i dystans wobec państwa, sposoby myślenia o integracji europejskiej, edukacji i pracy [Gołdyka 2013: 144-145]. Z kolei z innych prac wynika, że na zachodnim pograniczu częściej pojawia się indywidualizm, motywacja do osiągnięć, tolerancja, orientacja materialistyczna, chęć awansu, podwyższenia własnej pozycji społecznej, wiara w swoje siły, optymizm [Machaj 2005: 270].

Można skonstatować, iż są dowody, które wskazywałyby na istnienie człowieka pogranicza. W tym przypadku inne charakterystyki socjopsychologiczne ma człowiek pogranicza zachodniego, a nieco inne człowiek pogranicza wschodniego [Długosz 2015]. Być może jest tak, że typ pogranicza kształtuje osobliwości kulturowe, które mają odzwierciedlenie w społecznej świadomości mieszkańców.

Kilka uwaga na temat młodzieży

Z kwerendy badań młodzieży na różnych pograniczach wynika, iż ta kategoria socjologiczna spotkała się ze sporym zainteresowaniem badaczy na pograniczu zachodnim, południowym, wschodnim [Narkiewicz-Nied-

balec 1997, 1999, 2011, 2014; Babiński 1997; Sołdra-Gwiżdż 1997, 2008, 2014; Kurzępa 1998, 2001; Idzikowski 1998; Mianowska i Paprzycka 1999; Nikitorowicz 2000; Jestal 2001; Merkens 2003; Gołdyka 2003, 2009, 2013; Swadźba 2007; Adamska, Tolak 2009; Długosz 2009, 2014, 2014a, 2014b, 2015a, Tujdowski 2014; Pactwa 2011; Popieliński 2011; Nycz 2014].

Wydaje się, iż badania młodzieży mają swoje zalety i dzięki obserwacji tej kategorii społecznej można uzyskać wiedzę na temat wielu zjawisk i procesów społecznych oraz samego pogranicza. Warto badać młodzież, gdyż jest ona rodzajem filtra kulturowego, który pewne wartości przyjmuje i zachowuje dla przyszłych pokoleń, a inne pomija, skazując je na zanik [Tenbruck 1962]. Młodzież na pograniczach może być barometrem zmian poddawanych ustawicznemu wpływowi różnych kultur, grup etnicznych, przedstawicieli innych narodów [Zielińska 2003: 139].

Trzeba też pamiętać, iż w erze globalnego nastolatka wpływy lokalne i regionalne mogą być niwelowane przez globalizację. Oddziaływanie kultury masowej, nowoczesnych technologii może unifikować postawy młodzieży. Zbyszko Melosik [2013] twierdzi, że młodzież w sferze zachowań, wartości, stylów życia jest bardziej podobna do swoich rówieśników z tej samej klasy społecznej żyjącej w innych krajach niż do swoich kolegów z sąsiedztwa pochodzących z innych klas społecznych.

I last but not least młodzież jest potencjałem, ukrytym rezerwuarem sił i środków [Mannheim 2011; Szczepański 1958], który można wykorzystać do przeprowadzenia zmian na tych terenach, które w większości mają charakter peryferyjny. Skłonność do innowacji, zmian, przyjmowania nowych wartości jest cennym zasobem [Mead 2000], który może służyć potencjalnemu rozwojowi pogranicz i przekształcania ich w tereny atrakcyjne pod względem kulturowym, gospodarczym, społecznym. To tutaj może powstać osobowość nowoczesna, która jest *condicio sine qua none* zmian społecznych i modernizacji tych terenów [Inkeles, Smith 1984].

Reasumując, wielu autorów uważa, że socjologia pogranicza powinna badać zjawiska społeczne, będące następstwem oddziaływania czynników geograficznych, kulturowych, społecznych, ekonomicznych, politycznych na życie społeczne jednostki i grup społecznych. Innymi słowy, przedmiotem poznania powinny być fakty społeczne, tak jak to ujmował Durkheim [1968]. W paradygmacie tym część badaczy prowadzi analizy zakładając, iż rzeczywistość społeczno-kulturowa tych obszarów wywiera znaczący wpływ na system aksjonormatywny jednostki i grup społecznych. Zadaniem socjologa jest zbadanie wpływu tak zwanego efektu pogranicza i wyjaśnienie jego natury.

Założenia metodologiczne

Badania będące podstawą analiz dotyczyły funkcjonowania młodzieży na peryferiach państw postkomunistycznych przechodzących transformację. Tak się złożyło, że autorowi tekstu udało się namówić kilka osób z różnych ośrodków w Polsce, na Ukrainie i na Węgrzech do zrealizowania wspólnych badań i porównania różnych aspektów funkcjonowania młodzieży¹. Do analiz wybrano odpowiedzi na kilka pytań, które mogą dostarczyć wiedzy na temat „efektów pogranicz”. Badania przeprowadzono między kwietniem a czerwcem 2015 roku na pograniczu zachodnim w Zielonej Górze, będącej stolicą województwa lubuskiego i w Słubicach – mieście granicznym z Niemcami. Na pograniczu południowym z Czechami badaniami poddano młodzież w Raciborzu, leżącym w województwie śląskim. Kolejne pogranicza są położone na terenie województwa podkarpackiego. Pogranicze południowe na granicy ze Słowacją reprezentuje młodzież z Krosna, Rymanowa, Dukli. Do badań włączono również Rzeszów – stolicę Podkarpacia, gdzie studiuje około 2 tys. młodzieży z Ukrainy. Badaniami objęto też całe pogranicze wschodnie leżące na terytorium Podkarpacia. Sondażom poddano wszystkie szkoły od Lubaczowa poprzez Przemyśl, Ustrzyki Dolne, Lesko i Sanok². Po drugiej stronie granicy na pograniczu ukraińsko-polskim badano młodzież w szkołach w Drohobyczu i okolicach, które przynależą do obwodu lwowskiego. Sondaż zrealizowano też w Użhorodzie, będącym stolicą obwodu zakarpackiego. Miasto to leży na

¹ Dzięki wielu szczęśliwym okolicznościom udało się autorowi zebrać badaczy z ośrodków na pograniczach, którzy byli zainteresowani wspólnymi badaniami. Kierownikiem całego przedsięwzięcia i pomysłodawcą inicjatywy badawczej był autor tekstu. Sprawy finansowe, druk ankiet dla Krosna, Rzeszowa, Drohobycza i wprowadzanie danych z Drohobycza, Debreczyna, Raciborza, Krosna i Rzeszowa „wziął na swoje barki” Uniwersytet Rzeszowski w osobie dr. Huberta Kotarskiego. W PWSW w Przemyślu dzięki życzliwości dyrektora Instytutu Socjologii dr. Sławomira Soleckiego zrealizowano badania na pograniczu wschodnim i wydrukowano ankiety dla Raciborza. Dzięki serdecznej pomocy prof. Marii Zielińskiej z IS Uniwersytetu Zielonogórskiego i pracy dr Joanny Róg-Ilnickiej oraz mgr Agnieszce Urbańczyk badania zrealizowano w Zielonej Górze. W Słubicach sondaż został przeprowadzony dzięki uprzejmości i pomocy prof. Beaty Halickiej i dr Magdaleny Abraham-Diefenbach z Polsko-Niemieckiego Instytutu Badawczego UAM Poznań i EUV Frankfurt (Oder). Badania w Raciborzu realizował prof. Jan Róg z PWSZ w Raciborzu. Pracą w terenie w Drohobyczu kierowała prof. Swietłana Szczudło z Uniwersytetu Pedagogicznego. Badania w Użhorodzie zrealizowała dr Natalia Ignatolja z Uniwersytetu w Użhorodzie. Na Węgrzech sondaż przeprowadziła dr Klara Kowacz z Uniwersytetu w Debreczynie. W Charkowie kompleksowo przeprowadziła badania prof. Ludmiła Sokuriańska z Uniwersytetu Charkowskiego. Za zainteresowanie, pomoc i realizację badań autor tekstu pragnie serdecznie wszystkim osobom.

² Tutaj badanie miało charakter najpełniejszy i starano się zbadać młodzież we wszystkich szkołach, znajdujących się na terenie pogranicza wschodniego w granicach województwa podkarpackiego.

pograniczu ukraińsko-słowackim i ukraińsko-węgierskim. Zrealizowano też badania w Charkowie, a więc w stolicy obwodu charkowskiego na pograniczu ukraińsko-rosyjskim. Ostatni ośrodek, który przeprowadził sondaż znajdował się w Debreczynie – stolicy komitatu Hajdú-Bihar we wschodnich Węgrzech, nad granicą z Rumunią.

Badania ankietowe zrealizowano na różnych pograniczach, wschodnich, zachodnich, południowych. Pogranicza te stanowiły zewnętrzne i wewnętrzne granice Unii Europejskiej. Obserwacje były prowadzone metodą sondażową przy zastosowaniu techniki ankiety audytoryjnej. Próba miała charakter kwotowy. Z jednej strony, starano się uchwycić reprezentację „całej” młodzieży w wybranym regionie. W tym przypadku starano się zachować kwoty ze względu na typ szkoły i miejsce zamieszkania. Z drugiej strony, chciano przebadac maturzystów, którzy wydają się mieć już sprecyzowane plany i zamierzenia na przyszłość. Badaniom poddano następujące liczebności młodzieży: w Przemyślu 1232, Krośnie 406, Rzeszowie 570, Raciborzu 187, Słubicach 258, Zielonej Górze 336, Debreczynie 359, Drohobyczu 392, Użhorodzie 300, Charkowie 428.

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy młodzież zlokalizowana na różnych pograniczach ma podobne czy też różne postawy, wartości, aspiracje?
- Czy ewentualne różnice w sferze świadomościowej, zachowań, orientacji życiowych układają się według jakiegoś wzorca wynikającego z typu pogranicza, kultury danego kraju, globalnych wpływów?

Realizowane badania mają charakter eksploracyjny i porównawczy. Głównym celem jest poszukiwanie efektu pogranicza i ewentualne wyjaśnienie tego zjawiska, mając do dyspozycji dane na temat strategii życiowych młodzieży z pogranicz zlokalizowanych w Europie Środkowo-Wschodniej.

Świadomość pogranicza i typy styczności na pograniczach

W pierwszej części prezentowanego materiału zostanie podjęta eksploracja ontologicznego aspektu socjologii pogranicza. Analizowane odpowiedzi mają dać odpowiedź na pytanie, czy pogranicze występuje w codziennym życiu badanej młodzieży? Czy młodzież na pograniczach ma świadomość tego, iż zamieszkuje specyficzną przestrzeń, w której widoczne są działania sił społecznych, ekonomicznych, kulturowych wynikających z faktu istnienia w pobliżu granicy państwa.

Z uzyskanych danych wynika, iż świadomość pogranicza jest zróżnicowana wśród ankietowanych. Najczęściej „efekt pogranicza” jako fakt społeczny uwidaczniał się wśród młodzieży w Użhorodzie 54%³. Nieco mniejszy wpływ pogranicza na codzienność odnotowano w Drohobyczu 37%, Przemyślu 36%, Zielonej Górze 34%. Słabiej „efekt pogranicza” zauważany był przez młodzież w Rzeszowie 28%, Charkowie 27%, Krośnie 25%, Raciborzu 23% i Debreczynie 22%.

Świadomość pogranicza nie jest skorelowana z odległością badanego miejsca od granicy. W Przemyślu leżącym nieopodal granicy i w Drohobyczu oddalonym około 54 km od granicy świadomość pogranicza jest podobna. Tutaj raczej wpływ na percepcję pogranicza może mieć typ granicy. Ta świadomość jest najwyższa na, by tak rzec, podwójnym pograniczu w Użhorodzie (pogranicze ukraińsko-słowackie i ukraińsko-węgierskie), które leży na zewnętrznych granicach Unii Europejskiej. Wyższe niż na pozostałych pograniczach poczucie wpływu granicy na życie respondentów wystąpiło także na pograniczu polsko-ukraińskim po obu stronach granicy. Najniższa świadomość pogranicza pojawiła się na wewnętrznych granicach Unii Europejskiej na pograniczu polsko-słowackim, polsko-czeskim, węgiersko-rumuńskim. Podobne rezultaty uzyskano na pograniczu ukraińsko-rosyjskim. Zebrane obserwacje skłaniają ku wnioskowi, iż na granicy będącej „ścianą” [Golka 1999] świadomość wpływu pogranicza na codzienne życie jest większa niż na granicy „ulicy”, przez którą można łatwo i bez trudów przechodzić.

Kolejne pytanie w ankiecie pozwala uzyskać pogłębioną wiedzę na temat mechanizmów tworzenia się świadomości pogranicza. Odpowiedzi uzyskane w toku badania obrazują, jaka jest struktura interakcji ze społecznością znajdującą się po drugiej stronie granicy⁴.

³ W analizie uwzględniono odpowiedzi „tak ma wpływ” plus „raczej wpływa”. Treść pytania miała następujące brzmienie: „Region, w którym mieszkasz jest położony przy granicy. Czy przygraniczne położenie ma wpływ na Twoje życie?”

⁴ Interpretacja tej odpowiedzi nastrocza pewien kłopot, gdyż nie jest wykluczone, że respondenci udzielając odpowiedzi na to pytanie brali pod uwagę krewnych żyjących za granicą ogólnie. Owszem, w kwestionariuszach rozprowadzanych na terenie pogranicza wschodniego (Przemyśl) była w pytaniu wyraźna instrukcja, że chodzi tutaj o granicę z Ukrainą, identyczna instrukcja była w Raciborzu i Krośnie.

Tabela 1. Wpływ zamieszkiwania na pograniczu na życie mieszkańców [%]

Wyszczególnienie \ Miasto	Przemysł	Krosno	Rzeszów	Zielona Góra	Racibórz	Drohobycz	Użgorod	Charków	Debreczyn
Tak, ma wpływ	20	14	11	19	15	25	39	14	11
Raczej wpływa	16	11	18	16	7	12	15	13	11
Częściowo tak, częściowo nie	26	26	24	22	22	28	27	33	30
Raczej nie wpływa	29	28	25	25	34	18	9	17	23
W ogóle nie wpływa	9	21	22	18	20	17	10	23	25
Razem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: badania własne.

Do robienia zakupów po drugiej stronie granicy najczęściej przyznali się respondenci w Użhorodzie 52%, Raciborzu 45%, Debreczynie 43%⁵. Najbardziej robią to uczniowie rzeszowskich i przemyskich szkół – 18%. Rodziców pracujących za granicą najczęściej mieli uczniowie z Użhorodu 25% i Drohobycza 28%. Sporadycznie pracowali w sąsiednim kraju rodzice maturzystów z Przemyśla 8% i Debreczyna 7%. Krewnych po drugiej stronie granicy najczęściej posiadali uczniowie z Zielonej Góry 71%, Charkowa 62%. Najniższe wskaźniki tego zjawiska odnotowano w Przemyśle 33% i Debreczynie 38%. Najwięcej przyjaciół za granicą posiadali uczniowie z Użhorodu 53%, Charkowa 52%, Debreczyna 51%. Najmniej przyjaciół znajdujących się po drugiej stronie granicy mieli ankietowani w Przemyśle 31% i Rzeszowie 32%. Dobrym wskaźnikiem szacunku do sąsiadów jest obchodzenie ich świąt. Najczęściej święta i tradycje sąsiadów obchodzili respondenci z Użhorodu 34% i Charkowa 34%. Respondenci z polskich pogranicz odznaczali się największym dystansem w tej kwestii. Najbardziej obchodzili święta sąsiadów respondenci z Raciborza 5%, Przemyśla 7%, Krosna 7%. Do częstego przekraczania granicy i wyjazdów na drugą stronę granicy najczęściej przyznawali się ankietowani w Raciborzu 37%, Użhorodzie 34%, Zielonej Górze 32%. Sporadycznie granice przekraczali uczniowie w Przemyśle 12%, Rzeszowie 15%, Krośnie 19%, Drohobyczu 19%, Charkowie 19%. Najczęściej naukę w sąsiednim kraju planowali ankietowani w Użhorodzie 38%, Drohobyczu 30%, Charkowie 24%, Debreczynie

⁵ Treść pytania: „Wskaż, które z poniższych sytuacji dotyczą Ciebie”.

21%. Najmniej respondentów miało takie palny w Raciborzu 5%, Przemyślu 5%, Krośnie 7%, Rzeszowie 9%. Plany związane z przeprowadzeniem się zagranicę do sąsiedniego państwa najliczniej artykułowali respondenci z Użhorodu 48%, Drohobycza 40%, Zielonej Góry 33%, Charkowa 31% i Debreczyna 30%. Najrzadziej takie aspiracje mieli uczniowie w Przemyślu 6% i Raciborzu 16%. Znajomość języka sąsiadów najczęściej deklarowali ankietowani z Charkowa 82%, Zielonej Góry 64%, Drohobycza 61%, Użhorodu 59%. Najniższy odsetek znający mowę sąsiada był w Przemyślu 23%.

Tabela 2. Typy kontaktów na pograniczu [%]

Wyszczególnienie	Miasto								
	Przemyśl	Krosno	Rzeszów	Zielona Góra	Racibórz	Drohobycz	Użgorod	Charków	Debreczyn
Robisz zakupy za granicą	18	25	18	35	45	43	52	30	21
Twoi rodzice pracują zagranicą	8	18	9	17	14	25	28	13	7
Twoi krewni tam żyją	33	49	47	71	42	56	59	62	38
Mieszkają tam wasi przyjaciele	31	40	32	50	42	45	53	52	51
Obchodzisz święta sąsiednich państw	7	7	12	11	5	19	34	34	17
Często bywasz w sąsiednim kraju	12	19	15	32	37	19	34	19	21
Zamierzasz się uczyć w sąsiednim kraju	5	7	9	13	5	30	38	24	21
Planujesz zamieszkać w sąsiednim kraju	6	20	22	33	16	40	48	31	30
Znasz język sąsiadów	23	35	44	64	39	61	59	82	39

Źródło: badania własne.

W celu zobrazowania oddziaływania pogranicza na młodzież przygotowano indeks wpływu pogranicza. Zsumowano odsetki udzielonych odpowiedzi na „tak” i podzielono przez dziewięć, czyli liczbę potencjalnych zdarzeń na pograniczu. W ten sposób uzyskano syntetyczną miarę, która ukazuje natężenie oddziaływania pogranicza na życie respondentów.

Z obliczeń wynika, iż najmocniejszy efekt pogranicza posiada Użhorod 45. Dalej znajduje się Charków 39, Drohobycz 38 i Zielona Góra 36. Słabsze wyniki na skali uzyskał Racibórz 27, Debreczyn 27, Krosno 24, Rzeszów 23. Najniższy współczynnik pojawił się w Przemyślu 16.

Uzyskane w omówionym pytaniu odpowiedzi udowadniają, iż świadomość wpływu pogranicza na życie jest powiązana z intensywnością kontak-

tów na pograniczu. Najsilniejszą świadomość pogranicza zaobserwowano w Użhorodzie i tutaj indeks wpływu pogranicza również jest najmocniejszy. Podobnie wygląda sytuacja w Drohobyczu i Zielonej Górze. Na pograniczu polsko-niemieckim i ukraińsko-polskim efekty pogranicza były odczuwane przez młodzież i równocześnie indeks wpływu pogranicza był wysoki. Z tego trendu wyłamuje się Przemyśl, gdyż w sferze świadomościowej wpływ pogranicza na życie respondentów był tu wysoki, przy najniższej w całej próbie intensywności kontaktów. Można by wnioskować, że kontakty ze wschodnim sąsiadem nie są dla młodzieży z całego pasa pogranicza polsko-ukraińskiego atrakcyjne. Zapewne wpływ na to ma wiele czynników; począwszy od tego, że jest to zewnętrzna granica Unii Europejskiej, z biedniejszym sąsiadem, gdzie są długie kolejki oczekujących na odprawę graniczną. Niemniej istotne mogą być uwarunkowania historyczne i konflikty, które się pojawiły między Polakami i Ukraińcami. Czynniki historyczne i perspektywa długiego trwania mogą rzucić więcej światła na wyjaśnienie tego przypadku. Analizy wskazują też, iż wektor sił interakcyjnych jest zwrócony od biedniejszego w kierunku bogatszego państwa. Być może w tym przypadku chodzi o to, że działania te motywowane są chęcią uzyskania korzyści materialnych opartych na wymianie towarowej (sprzedaż tańszych wyrobów alkoholowych i tytoniu przez Ukraińców w Polsce i Polaków w Niemczech). A tam, gdzie ceny są wyrównane po obu stronach granicy, jak ma to miejsce na pograniczu polsko-czeskim i polsko-słowackim, nie ma potrzeby bliższych kontaktów handlowych ludności. Posiadanie sąsiada o podobnym potencjale gospodarczym raczej hamuje intensywność kontaktów.

Stosunek do sąsiadów

Stosunek do sąsiadów jest jednym z cech konstytutywnych człowieka pogranicza. Zbigniew Kurcz pisze, że z realiów polskich pograniczy wynika jasno, że ich mieszkańcy mają zwykle inny, to znaczy lepszy lub gorszy stosunek do najbliższych narodowych sąsiadów niż mieszkańcy centrum kraju. Ten odmienny stosunek do sąsiadów nie jest dziełem przypadku. Stanowi rezultat doświadczeń historycznych, zmodyfikowany zasobami pamięci społecznej i współczesnych wydarzeń interpretowanych z indywidualnej perspektywy mieszkańców pogranicza [Kurcz 2008: 21]. W innym miejscu Kurcz dodaje, iż człowiek pogranicza jest bardziej otwarty lub krytyczny wobec obcych; bardziej przywiązany lub obojętny do wartości własnej grupy narodowej niż mieszkańcy centrum [Kurcz 2008: 140].

W niniejszych badaniach utworzono więc pytanie, w którym badana młodzież miała ustosunkować się w kategoriach sympatii *versus* antypatii do sąsiadów i innych nacji⁶.

Tabela 3. Poziom sympatii antypatii do sąsiadów [%]^a

Miasto Wyszczególnienie	Przemysł	Krosno	Rzeszów	Zielona Góra	Słubice	Racibórz	Drohobycz	Użgorod	Charków	Debreczyn
Polak	-	-	-	-	-	-	90	73	74	50
Ukraińiec	20	24	24	27	31	34	-	-	-	29
Niemiec	23	27	26	37	31	48	80	67	66	64
Rosjanin	12	14	16	19	20	22	22	27	58	32
Litwin	13	19	21	21	22	25	70	63	65	23
Białorusin	14	18	18	22	19	25	68	62	77	23
Rumun	9	13	14	15	13	21	63	53	62	24
Węgier	35	40	38	34	25	38	67	73	66	-
Słowak	39	39	39	33	31	46	73	77	69	26
Czech	39	36	39	50	39	58	77	74	71	33

^a W tabeli przedstawiono odpowiedzi dla „bardzo duża sympatia” i „sympatia”.

Źródło: badania własne.

Zgeneralizowany stosunek do „innego” można wyrazić za pomocą indeksu. Został on wyliczony na podstawie zsumowania wszystkich pozytywnych ocen i podzielenia ich przez liczbę dziewięciu ocenianych nacji. Najwyższą wartość indeksu stosunku do innych uzyskali respondenci w Drohobyczu 68, Charkowie 68, Użhorodzie 63. Średnią wartość mieli ankietowani w Raciborzu 35, w Debreczynie 34. Najniższy indeks pojawił się w Zielonej Górze 29, w Słubicach 26, w Krośnie 26, w Rzeszowie 26, w Przemysłu 20.

Uzyskane obserwacje pokazują istniejące różnice między Wschodem a Zachodem. Młodzież ukraińska darzy większą sympatią „innego” niż polska młodzież. Młodzież na południowych pograniczach ma średni dystans do innych. A niskim poziomem sympatii do obcego charakteryzują się młodzi z zachodniego i wschodniego pogranicza Polski. Przy czym,

⁶ Treść pytania. „W tabeli są podane różne narodowości. Prosimy, abyś zaznaczył(a), „jaki jest Twój poziom sympatii bądź niechęci do każdego z nich”. Odpowiedzi: „bardzo duża sympatia”; „sympatia”; „ani sympatia ani niechęć”; „niechęć”; „bardzo duża niechęć”. W analizie rozkładu tego pytania pojawiają się też wyniki badań ze Słubic.

młodzież z pogranicza polsko-ukraińskiego wykazuje największy dystans do innych nacji.

Ze względu na założoną objętość artykułu zamiast całościowej analizy stosunku respondentów do wymienionych nacji (rozkład procentowy znajduje się w tabeli 3) zaprezentowany zostanie tylko stosunek do sąsiadów na badanych pograniczach. Największą sympatię do sąsiadów (Polaków) deklarowali maturzyści w Drohobyczu (89%)⁷. W Użhorodzie sympatie do Słowaków wyraziło 77%, a do Węgrów 73%. W Charkowie do Rosjan sympatię deklarowało 58%. Taki sam odsetek (58%) respondentów wyraził w Raciborzu sympatię do Czechów. W Krośnie sympatię do Słowaków zadeklarowało 39%. W Zielonej Górze przychylność do Niemców wyraziło 37%. W mieście granicznym z Niemcami w Słubicach sympatię do Niemców wyraziło 31%. W Rzeszowie sympatię do wschodniego sąsiada (Ukraina) zadeklarowało 24%, a do południowego sąsiada (Słowacja) 37%. W Debreczynie pozytywny stosunek do Rumunów okazało 24%. Najniższy odsetek sympatii do sąsiada wyraziła młodzież przemyska 20%.

Reasumując, najlepszy stosunek do sąsiada mieli maturzyści z Ukrainy. Nawet na pograniczu ukraińsko-rosyjskim mimo wciąż trwającego konfliktu zbrojnego i aneksji przez Rosjan Krymu ponad połowa respondentów pozytywnie oceniła Rosjan. Na marginesie można skonstatować, iż zdecydowanie niższy poziom sympatii uzyskali Rosjanie na Ukrainie Zachodniej oraz na pozostałych pograniczach. Podobny poziom sympatii, jak w przypadku Ukraińców do Rosjan, wyrazili maturzyści w Raciborzu do Czechów. Mniejszym uznaniem cieszyli się Słowacy wśród respondentów na pograniczu polsko-słowackim. Na zachodnim pograniczu Polski też nie zaobserwowano dużego aplauzu w stosunku do Niemców. Najmniej sympatii uzyskali Ukraińcy na wschodnim pograniczu polskim. Podobnie było ze stosunkiem młodych Węgrów do sąsiadów z Rumunii.

Pogranicze wschodnie, co ukazują wyniki analiz, ma swoją specyfikę, wynikającą z „zawirowań” historycznych między Polakami a Ukraińcami. Na ten fakt zwrócił uwagę Babiński [1997: 167] stwierdzając, że polska młodzież w Przemyślu negatywnie ocenia Ukraińców, a młodzi Ukraińcy w Drohobyczu pozytywnie oceniają Polaków. Warto też przypomnieć, iż w tamtych badaniach, obok Romów, Ukraińcy byli najbardziej odrzucaną grupą narodową. Obecne badania pokazują jednak zdecydowaną poprawę pozycji ukraińskiego sąsiada w oczach przemyskiej młodzieży. W kategoriach sympatii Ukrainiec znalazł się na czwartym miejscu za południowy-

⁷ Wskaźnikiem były odpowiedzi „bardzo duża sympatia” i „sympatia”.

mi sąsiadami i Niemcami. Przy czym, do tego ostatniego dystans wynosił tylko 4 punkty procentowe. W tyle pozostali Rosjanin, Litwin, Białorusin i Rumun. Zatem w ciągu tych kilkunastu lat zaobserwować można zmiany postaw w stosunku do wschodniego sąsiada wśród młodzieży przemyskiej.

Cele i dążenia życiowe

Poszukiwanie efektu pogranicza nie jest łatwym zadaniem. Jeśli bowiem zaobserwuje się jakieś różnice w orientacjach życiowych młodzieży, to trudno jest stwierdzić, czy są one wynikiem owej zmiennej niezależnej, jaką jest typ pogranicza, czy być może wynika to z różnic występujących między państwami. Mając w próbie cztery pogranicza na terenie Polski i trzy leżące na Ukrainie oraz jedno z Węgier można ustalić, na ile ewentualne różnice w postawach są efektem pogranicza, a na ile różnic międzykrajowych. Sfera celów życiowych jest czułym barometrem, pokazującym z jednej strony globalne wpływy kultury, z drugiej zaś, podlega lokalnym oddziaływaniom czynników historycznych, ekonomicznych, społecznych na pograniczach.

Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 4 można zaobserwować pewne wzorce dążeń życiowych młodzieży. Młodzież ma hierarchię celów życiowych, którą można określić jako uniwersalną⁸. Na każdym z badanych pogranicz najważniejszym celem życiowym okazało się szczęśliwe życie rodzinne. Nieco niższą rangę, aczkolwiek cieszącą się powszechną akceptacją, uzyskały takie cele, jak: rozwijanie zdolności i zainteresowań, posiadanie przyjaciół, życie spokojne z dala od kłopotów dnia codziennego. Wysoką popularność u wszystkich badanych uzyskało też zdobycie majątku, wysokie dochody, zdobycie ludzkiego szacunku, niezależność oraz pomaganie innym ludziom. Badanym mniej zależy na posiadaniu władzy, założeniu własnej firmy.

Pisząc o różnicach należy mieć na uwadze dwa ich rodzaje. Pierwsze są związane z dyferencjacją między krajami. Z zebranych obserwacji wynika, iż wartość wyższego wykształcenia ma niższą rangę na pograniczach w Polsce a wyższą na Ukrainie i na Węgrzech. Stąd można wnioskować, iż widoczne różnice są warunkowane szerszymi czynnikami niż pogranicza i są kształtowane przez ogólne procesy społeczno-ekonomiczne charakterystyczne dla danego państwa. W przypadku dążenia do życia chwilą dla przyjemności i zabawy pojawia się podobny podział. Rzadziej cel ten jest wybierany przez

⁸ Brane są pod uwagę odpowiedzi „bardzo zależy” i „zależy”.

młodzież na pograniczach w Polsce, a częściej na Ukrainie i na Węgrzech. Podobna jest sytuacja w przypadku dążenia do uzyskania dobrej pracy. Ten cel można uznać za kluczowy dla młodzieży, która chce wejść w dorosłość. Od pracy zależy sytuacja materialna i zdolności konsumpcyjne. One to mają wpływ na podjęcie decyzji o założeniu rodziny. Wśród polskiej młodzieży ten cel ma wyższą rangę niż wśród ankietowanych z Ukrainy i Węgier.

Tabela 4. Cele i dążenia życiowe młodzieży^a

Wyszczególnienie	Miasto										
	Przemysł	Krosno	Rzeszów	Zielona Góra	Ślubice	Racibórz	Drohobycz	Użgorod	Charków	Debreczyn	
Ukończenie wyższej uczelni	77	78	60	75	68	71	92	90	94	90	
Szczęśliwe życie rodzinne	95	96	96	96	98	94	95	98	96	96	
Założenie własnego przedsiębiorstwa	37	35	43	45	47	31	65	70	75	51	
Życie chwilą dla przyjemności i zabawy	56	59	72	66	64	60	70	75	77	95	
Rozwijanie zdolności i zainteresowań	93	96	92	97	95	93	94	91	95	96	
Życie spokojne, z dala od kłopotów dnia codziennego	84	87	81	84	80	81	83	89	79	92	
Zdobycie majątku, wysokie dochody	86	88	87	87	92	86	65	80	79	85	
Zdobycie ludzkiego szacunku	88	90	91	89	89	88	93	90	87	87	
Znalezienie dobrej pracy	95	96	97	97	96	96	86	82	87	81	
Zbawienie wieczne, życie zgodne z zasadami wiary	66	64	65	45	48	54	76	62	36	29	
Niezależność od innych	87	90	85	90	89	85	90	87	87	91	
Pomaganiem innym ludziom	83	85	81	83	81	83	91	86	84	86	
Posiadanie przyjaciół	91	95	93	93	92	91	93	94	92	92	
Osiągnięcie wysokiego stanowiska	71	75	75	76	80	65	69	81	79	87	
Udział we władzy	23	24	24	18	22	23	28	47	45	13	

^a Treść pytania: „Wszyscy ludzie mają jakieś pragnienia związane z własną przyszłością, chcą coś w życiu osiągnąć, do czegoś dążą. Przeczytaj cele zamieszczone w poniższej tabeli, zastanów się i wpisz w każdej linijce znak „x” zgodnie ze swoim przekonaniem”. Skala była pięciopunktowa: bardzo zależy, zależy, nie zależy, wcale nie zależy, trudno powiedzieć.

Pojawiają się też różnice między krajami i między pograniczami. Tak jest w przypadku religijności. Dążenie do życia zgodnego z zasadami wiary jest najwyższe na pograniczu polsko-ukraińskim po obu stronach granic i na pograniczu ukraińsko-słowackim. Mniejszą popularność tego celu obserwuje się wśród młodzieży z pogranicza zachodniego i południowego (polsko-czeskie). Zdecydowanie niższe znaczenie ma on dla młodzieży z Charkowa i Debreczyna. Zatem uwidaczniają się w tym przypadku różnice między wschodnim a południowym i zachodnim pograniczem polskim oraz wschodnim i zachodnim pograniczem Ukrainy.

Analogicznie jest z dążeniem do założenia własnej firmy. Dane wskazują, iż mocniej „duch przedsiębiorczości” manifestuje się wśród młodzieży ukraińskiej niż węgierskiej i polskiej. Aczkolwiek można zauważyć subtelne różnice w akceptacji tego celu na polskich pograniczach. Przedsiębiorczość w polskiej zbiorowości jest bardziej widoczna na zachodnim pograniczu niż na południowym czy wschodnim.

Uwidacznia się też zróżnicowanie w dążeniu do władzy. Na pograniczu węgiersko-rumuńskim jest to cel marginalny. Nieco wyższą popularność posiada wśród młodzieży na polskich pograniczach i na pograniczu ukraińsko-polskim. Najbardziej władza jest ceniona wśród młodzieży na pograniczu ukraińsko-słowackim i ukraińsko-rosyjskim.

Podsumowując, analiza celów życiowych ukazała, iż pewne dążenia życiowe są uniwersalne i wynikają z ogólnych trendów kulturowych oraz ze specyfiki fazy życiowej i potrzeb psychospołecznych doń przynależnych. Dążenia socjocentryczne, rodzinne, afiliacyjne, samorealizacyjne, altruistyczne i indywidualistyczne wpisują się w ten syndrom.

W przypadku orientacji edukacyjnych oraz pracy większe znaczenie w kształtowaniu dążeń życiowych miał badany kraj niż typ pogranicza. W tym przypadku młodzież polska większą wagę przywiązuje do znalezienia pracy niż uzyskania wyższego wykształcenia. Być może jest to efekt inflacji wykształcenia i przededukowania społeczeństwa. Na Ukrainie i na Węgrzech ciągle priorytetem pozostają studia wyższe.

Prowadzona analiza pozwala też na częściowe potwierdzenie hipotezy o efektach pogranicza. W przypadku „ducha przedsiębiorczości”, religijności, dążenia do władzy widoczny był wpływ pogranicza na wymienione dążenia. „Duch przedsiębiorczości” częściej pojawiał się na ukraińskich pograniczach i w nieco mniejszej skali na zachodnim pograniczu w Polsce. Obserwacje wskazują, iż postawy przedsiębiorcze są rozpowszechnione przy granicach z bogatszym sąsiadem. Wyższą religijność zaobserwowano przede wszystkim na pograniczu polsko-ukraińskim, co może być spuści-

zną czasów galicyjskich, w których dominował tradycjonalizm i konserwatyzm. Porównując występowanie tych dwóch zmiennych można zauważyć podobieństwa między zachodnim pograniczem w Polsce i wschodnim na Ukrainie oraz wschodnim w Polsce i zachodnim na Ukrainie.

Poziom aspiracji edukacyjno-zawodowych

Na zakończenie zaprezentowane zostaną szczegółowe kwestie związane z aspiracjami edukacyjnymi i zawodowymi oraz planowanymi emigracjami. Często w teoriach młodzieży pojawia się teza, iż młodzież jest sprawcą zmian, innowacji i stanowi ona potencjał, który można wykorzystać w procesach modernizacji [Mannheim 2011; Szczepański 1958; Mead 2000]. Za wskaźnik tego potencjału modernizacyjnego można uznać wysokie aspiracje i optymizm. Zmienne te tworzą syndrom cech osoby nowoczesnej. Ona to, jak podaje Alex Inkeles i David Smith [1984: 434], jest określona jako sposób funkcjonowania jednostki, jako zbiór predyspozycji do działania w pewien określony sposób. Występowanie jednostek o tej inklinacji sprawia, że pojawiają się zmiany gospodarcze i ekonomiczne. Janusz Hryniewicz [2015] twierdzi, że najpierw tworzy się konfiguracja cech psychospołecznych, a za nią następują zmiany gospodarcze. Być może ten potencjał młodzieży tkwi właśnie w cechach osobowości nowoczesnej. I jak się wydaje, pogranicza, które są zazwyczaj traktowane jako peryferia, mogą ulec przemianom pod warunkiem, że swoją aktywnością i działaniem przekształcać go będą sami mieszkańcy.

Prezentację tej części wyników zacznie ogólna analiza planów życiowych⁹. Większość badanej młodzieży chce po szkole średniej kontynuować naukę. W Drohobyczu 75%, w Charkowie 70%, w Użhorodzie 62%, w Debreczynie 64%. Słabsze zainteresowanie wyborem tej trajektorii życiowej wystąpiło wśród badanych w Krośnie 55%, Przemyślu 47%, Zielonej Górze 44%, Słubicach 38%, Raciborzu 36%, Rzeszowie 30%. Na łączenie pracy i edukacji wskazało w Słubicach 35%, Zielonej Górze 34%, Raciborzu 31%, Rzeszowie 28%, Przemyślu 27%, Charkowie 25%, Debreczynie 21%, Krośnie 20%, Drohobyczu 19%. Zamiar pójścia do pracy po ukończonej szkole średniej wyraziło w Rzeszowie 29%, Słubicach 20%, Raciborzu 20%, Zielonej Górze 15%, Krośnie 15%, Przemyślu 13%, Debreczynie 10%, Char-

⁹ Treść pytania: „Co będziesz robić po ukończeniu szkoły średniej?” Odpowiedzi: „będę się dalej uczyć”, „pójde pracować”, „jednocześnie będę pracować i się uczyć”, „zostanę w domu”, „nie wiem”.

kowie 3%, Drohobyczu 2%. Niewielu respondentów zamierzało pozostać w domu po skończeniu średniej szkoły.

Odpowiedzi na to pytanie potwierdzają wcześniejsze ustalenia, iż sfera dążeń do edukacji i pracy warunkowana jest fazą transformacji społeczno-ekonomicznej kraju. W Polsce doszło do przeedukowania społeczeństwa i młodzież ma tego świadomość. Swoich planów życiowych nie zawiera już samej edukacji, ale bierze pod uwagę ewentualność pracy i studiów łącznie. Częściej też polska młodzież zamierza podejmować pracę, szczególnie jeśli są to uczniowie techników. Na Ukrainie i na Węgrzech „mit dyplomu” wyższej uczelni nadal funkcjonuje i tam młodzież stawia przede wszystkim na wyższą edukację.

Pytani o to, czy zamierzają studiować w większości odpowiadali, że tak. Biorąc pod uwagę chęć studiowania na poziomie licencjackim i magisterskim odsetek wyrażających podjęcie studiów po skończeniu szkoły miał następujący rozkład: Charków 89%, Krosno 82%, Zielona Góra 81%, Użhorod 81%, Przemyśl 80%, Racibórz 79%, Drohobycz 76%, Rzeszów 75%, Słubice 74%.

Na podstawie tych odpowiedzi można powiedzieć, iż młodzież badanych pogranicz ma wysokie aspiracje edukacyjne. Ponad 3/4 zamierza w przyszłości studiować i podejmować po ich ukończeniu role profesjonalistów w różnych branżach gospodarki i usług.

Plany zawodowe mierzono pytaniem o to, gdzie zamierzają pracować uczniowie po zakończeniu zamierzonego poziomu edukacji biorąc pod uwagę formę własności zakładu¹⁰. Pracę w zakładzie państwowym zamierzano podjąć w Raciborzu 26%, Debreczynie 24%, Przemyślu 20%, Użhorodzie 18%, Drohobyczu 17%, Charkowie 15%, Rzeszowie 14%, Krośnie 12%, Słubicach 11%, Zielonej Górze 9%. W zakładzie prywatnym zatrudnienie chcieli znaleźć w Zielonej Górze 25%, Rzeszowie 23%, Krośnie 23%, Charkowie 23%, Przemyślu 22%, Słubicach 21%, Użhorodzie 19%, Drohobyczu 18% i Debreczynie 6%. Do firmy z kapitałem zagranicznym chcieli się dostać w Debreczynie 18%, Drohobyczu 18%, Użhorodzie 14%, Charkowie 12%, Przemyślu 12%, Raciborzu 12%, Krośnie 11%, Rzeszowie 11%, Zielonej Górze 10%, Słubicach 6%. O założeniu własnej firmy myślało w Drohobyczu 31%, Charkowie 31%, Słubicach 30%, Debreczynie 25%, Użhorodzie

¹⁰ Treść pytania: „Kiedy ukończysz edukację na określonym przez Ciebie poziomie, to gdzie chciałbyś pracować?” Odpowiedzi: „w zakładzie”, „biurze państwowym”, „w prywatnej firmie”, „w zakładzie prywatnym”, „własnej firmie”, „pracować w gospodarstwie rolnym”, „chciałbym wyjechać do pracy za granicę”, „inne”.

25%, Zielonej Górze 25%, Rzeszowie 24%, Krośnie 20%, Przemyślu 19%. Wybrać się do pracy zagranicą zamierzało w Słubicach 27%, Krośnie 27%, Rzeszowie 24%, Zielonej Górze 23%, Użhorodzie 19%, Raciborzu 18%, Debreczynie 16%, Charkowie 15%, Drohobyczu 13%. Niewielu respondentów deklarowało chęć pracy w gospodarstwie rolnym, jedynie w Debreczynie wskazało 6% i Użhorodzie 4%.

W przypadku określania planów zawodowych większe znaczenie miał typ pogranicza. Największy etatyzm wystąpił na pograniczu polsko-czeskim, węgiersko-rumuńskim i polsko-ukraińskim (po obu stronach granic) a najniższy na pograniczu zachodnim w Polsce. „Duch przedsiębiorczości” diagnozowany na podstawie tego pytania najczęściej był widoczny na Ukrainie, na Węgrzech i na polskim pograniczu zachodnim. Z kolei wyjechać do pracy za granicę częściej zamierzali młodzi Polacy niż Ukraińcy oraz Węgrzy.

Po zakończeniu edukacji nie wszyscy będą chcieli wrócić w rodzinne strony. Część może opuścić pogranicze w poszukiwaniu lepszego habitatu do życia w innych regionach, krajach. Pozostać w obecnym miejscu zamieszkania zamierzało w Użhorodzie 42%, Raciborzu 35%, Krośnie 29%, Przemyślu 23%, Drohobyczu 21%, Zielonej Górze 20%, Charkowie 19%, Słubicach 19%, Debreczynie 14%. Przenieść się do dużego ośrodka metropolitalnego chciało: w Słubicach 34%, Debreczynie 31%, Krośnie 30%, Przemyślu 28%, Zielonej Górze 27%, Raciborzu 23%, Drohobyczu 13%, Użhorod 11%, Charkowie 8%. Wyjechać i żyć zagranicą zamierza w Charkowie 39%, Użhorodzie 33%, Drohobyczu 32%, Debreczynie 29%, Zielonej Górze 29%, Przemyślu 23%, Słubicach 22%, Raciborzu 21%, Krośnie 15%. Część respondentów planowała się przenieść z obecnego miejsca zamieszkania do stolicy regionu: w Drohobyczu 19%, w Krośnie 17%, Przemyślu 10%, Słubicach 5%, Raciborzu 3%. Spora grupa respondentów nie miała sprecyzowanych planów w tym zakresie: w Debreczynie 23%, Raciborzu 17%, Słubicach 15%, Przemyślu 13%, Zielonej Górze 13%, Użhorodzie 13%, Drohobyczu 12%, Charkowie 8%, Krośnie 3%.

Na pograniczach najczęściej zamierzają pozostać¹¹ młodzi z Krosna 52%, Charkowa 45%, Drohobycza 44%, Użhorodu 42%, Raciborza 40%, Przemyśla 36%. Rzadziej życiowe plany związane z regionem mają respondenci z Zielonej Góry 31%, Słubic 29% i Debreczyna 15%.

¹¹ Podano odsetek tych, którzy zadeklarowali, że chcą zamieszkać w obrębie regionu (tam gdzie mieszkają obecnie, małe miasto bądź wieś w regionie i stolica regionu).

Konkludując, badane pogranicza zamierza opuścić ponad połowa respondentów, co nie wywołuje zaskoczenia. Zwracał na ten fakt uwagę Sadowski stwierdzając, iż pogranicza społeczne są miejscami masowych migracji, a ucieczka z nich jest formą głosowania, protestu wobec niezadowolającej sytuacji materialnej, życiowej na pograniczach [Sadowski 2014: 118]. Zaskakujące jest jednak to, że największa emigracja młodzieży może dotknąć zachodnie pogranicze Polski, które jest relatywnie bogatsze niż pozostałe pogranicza. Być może kontakt z bogatszym sąsiadem generuje wyższy poziom deprivacji relatywnej, co wspólnie z postmigracyjnym typem tego społeczeństwa tworzy „efekt pogranicza zachodniego”¹².

Wyniki obserwacji pokazują, iż młodzież ma ambitne plany. Stąd powstaje pytanie czy wierzy w realizację swoich aspiracji¹³. Taki zdecydowany optymizm ujawniło w Zielonej Górze 58%, Charkowie 56%, Debreczynie 56%, Użhorodzie 49%, Słubicach 48%, Raciborzu 46%, Drohobyczu 46%, Rzeszowie 44%, Przemyślu 42%, Krośnie 40%.

W tym przypadku około połowa młodzieży twierdzi, że uda się jej zrealizować to, do czego dąży. Przy czym, największymi optymistami są ankietowani ze wschodniego pogranicza Ukrainy i zachodniego Polski oraz z Węgier. Zdecydowanie mniejszą wiarę w realizację celów zaobserwowano na pograniczu polsko-ukraińskim i polsko-słowackim.

Drugim wskaźnikiem optymizmu było pytanie o zadowolenie z życia. Odsetek zadowolonych z życia wyglądał następująco¹⁴: w Drohobyczu 84%, Użhorodzie 83%, Debreczynie 81%, Zielonej Górze 80%, Rzeszowie 79%, Charkowie 79%, Słubicach 77%, Krośnie 77%, Przemyślu 75%, Raciborzu 74%.

O ile optymizm antycypacyjny [Siciński 1975] jest wyraźnie kształtowany przez sytuację społeczno-ekonomiczną na pograniczu, o tyle dobrostan psychologiczny mniej więcej równo się rozkłada i nie widać tutaj ani efektu pogranicza, ani różnic międzykrajowych.

¹² W badaniach na pograniczu zachodnim następujący odsetek deklarował, że nie chce pozostać w miejscowości po skończeniu nauki: w Świnoujściu 82%, Gubinie 91%, Zgorzelcu 89%, Chojnie 70%, Szczecinku 87%, Wschowej 86% [Tujdowski, 2014: 124].

¹³ Treść pytania: „Ogólnie rzecz biorąc, jak oceniasz swoje szanse na realizację swoich planów życiowych?”. Kategorie odpowiedzi: „są bardzo duże”, „są duże”, „są średnie”, „są małe”, „są bardzo małe”, „trudno powiedzieć”.

¹⁴ Podano rozkład procentowy z kategorii zdecydowanie zadowolony plus zadowolony. Treść pytania: „Gdybyś mógł(a) ocenić swoje dotychczasowe życie, to ogólnie rzecz biorąc jesteś raczej zadowolony(a), czy też nie jesteś zadowolony(a) ze swojego życia?”. Odpowiedzi: „zdecydowanie zadowolony(a)”, „raczej zadowolony(a)”, „raczej niezadowolony(a)”, „zdecydowanie niezadowolony(a)”, „nie wiem”, „ciężko ocenić”.

Zakończenie

Poszukując odpowiedzi na postawione pytanie, czy istnieje człowiek pogranicza trudno jest udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Przedstawione tu analizy częściowo skłaniają do przyjęcia tej tezy. Wydaje się, że do wyjaśnienia obserwowanych zjawisk przystają dwa paradygmaty. Jak zauważa Babiński [1997: 51], pierwszy z nich opiera się na założeniu, że zjawiska na pograniczach są swoiste i autonomiczne w stosunku do procesów zachodzących w centrach graniczących ze sobą społeczeństw. Pogranicze w tej sytuacji jest traktowane jako wyraźnie odrębna jakość, a przyczyny przebiegających tam procesów mogą być – a także powinny być – lokalizowane w obrębie obszarów pogranicza. Paradygmat drugi, opiera się na założeniu, iż pogranicza są głównie czy w znacznym zakresie częściami szerszych całości i choć nie neguje się całkowicie pewnej swoistości i odmienności zachodzących tam procesów, to jednak zasadnicze ich przyczyny lokalizuje się poza obszarami pogranicza. Zaznaczyć trzeba, że nie należy tych paradygmatów traktować konkurencyjnie, ale komplementarnie. Przeprowadzone badania i wynikające z nich wnioski zdają się potwierdzać te założenia. Ponadto należy dodać, iż część zaobserwowanych zjawisk na pograniczu ma też charakter globalny i jest związana z ogólnymi procesami społeczno-kulturowymi charakterystycznymi dla młodzieży.

Efekt pogranicza ujawnił się w przypadku postrzegania wpływu pogranicza na życie badanych respondentów. Największy wpływ pogranicza odnotowano na zewnętrznych granicach, a najmniejszy na wewnętrznych granicach Unii Europejskiej. Na tych pograniczach, na których zaobserwowano wysoką świadomość pogranicza, wyższy był też współczynnik różnego typu interakcji z sąsiadami. Zazwyczaj intensywniejsze relacje z sąsiadami mieli respondenci na tych pograniczach, które graniczyły z bogatszym sąsiadem. Zatem motywem transgranicznych kontaktów jest zapewne ekonomia. Młodzież z biedniejszych pograniczy stara się poprawić swoją sytuację sprzedając towary (np. alkohol, papierosy) lub sprowadzając je od sąsiada, gdyż tam są one tańsze (kosmetyki, artykuły chemiczne, RTV). Orientacja przedsiębiorcza dominowała przede wszystkim na pograniczach ukraińskich oraz na zachodnim pograniczu Polski. Religijność była wyższa na pograniczu polsko-ukraińskim i ukraińsko-słowackim. Tutaj być może widać jeszcze wpływ tradycjonalizmu galicyjskiego. Typ pogranicza miał też związek z chęcią pracy w państwowej firmie, co uznano za wskaźnik etatyzmu. Najwyższy poziom tej zmiennej pojawił się na pograniczu polsko-czeskim, węgiersko-rumuńskim i polsko-ukraińskim (po obu stronach

granic), a najniższy na pograniczu zachodnim w Polsce. Większość młodzieży chce opuścić rodzinne strony po zakończeniu edukacji. Jednakże prawdziwy *exodus* młodych ludzi może wystąpić w przyszłości na pograniczu zachodnim Polski i węgiersko-rumuńskim. W kwestii wiary w realizację aspiracji młodzież jest podzielona. Największym optymizmem cechuje się młodzież z zachodniego i południowego pogranicza Polski oraz wschodniego południowego pogranicza Ukrainy a najniższym z południowego i wschodniego pogranicza Polski.

Zaobserwowano też różnice między krajami. Pojawiły się one w przypadku stosunku do innych nacji i sąsiadów. Zachód uosabiany przez pogranicze zachodnie i wschodnie Polski był mniej tolerancyjny i miał większy dystans do „obcych” niż Wschód reprezentowany przez wszystkie pogranicza na Ukrainie. Te postawy, jak też stosunek do sąsiadów, wynikają być może z pamięci historycznej i stereotypów, jakie funkcjonują na temat zachodniego i wschodniego sąsiada Polski. W przypadku orientacji na edukację wyższą pojawiły się podobne różnice. Młodzież ukraińska i węgierska była częściej zorientowana na ten cel niż młodzież polska, co można wyjaśnić inflacją wykształcenia i kłopotami absolwentów szkół na rynku pracy.

Brak różnic między młodzieżą z badanych pograniczy wystąpiła w części dążeń życiowych. Założenie rodziny, przyjaciele, praca, niezależność, samorealizacja tworzą syndrom młodości ponad granicami. Większość młodzieży zamierza kontynuować naukę i raczej przymierza się do uzyskania wyższego wykształcenia. Szczęście, czyli zadowolenie z życia rozkłada się niemal równomiernie ponad granicami krajów.

Bibliografia

- Adamska P., Tolak B. (2009), *Między rozwojem lokalnym a indywidualnym – powiatowa strategia rozwoju a plany młodego pokolenia gołdapien*, [w:] W. Łukowski, H. Bojar, B. Jałowicki (red.), *Spółeczność na granicy*, Warszawa.
- Babiński G. (1997), *Pogranicze polsko-ukraińskie*, Kraków.
- Bogdan I. (1998), *Orientacje życiowe młodzieży szkolnej miasta przygranicznego. Badania panelowe*, Zielona Góra.
- Długosz P. (2014), *Młoda generacja pogranicza wschodniego w latach 2007–2011*, [w:] P. Długosz, M. Niezgodna, S. Solecki (red.), *Młodzież w społeczeństwie ryzyka*, Kraków.
- Długosz P. (2009), *Aspiracje życiowe młodzieży pogranicza*, Kraków.
- Długosz P. (2014a), *Młodzież wiejska pogranicza polsko-ukraińskiego: potencjał czy bariera modernizacji?*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 2.

- Długosz P. (2014b), *Pomiędzy konformizmem a wycofaniem. Analiza strategii wchodzenia w dorosłość młodzieży polskiej i ukraińskiej*, „Rocznik Lubuski”, nr 40, cz. 2a.
- Długosz P. (2015), *Podobni czy różni? Socjologiczny portret młodzieży pogranicza wschodniego i zachodniego*, [w:] D. Szaban, J. Nyćkowiak, T. Kołodziej (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Różnorodność praktyk i teorii*, Zielona Góra.
- Długosz P. (2015a), *Wybrane aspekty przemian podkarpackiej młodzieży*, [w:] P. Długosz, H. Kotarski, W. Jedynak (red.), *Czy stracone pokolenie? Młodzież i jej dylematy na początku XXI wieku*, Rzeszów.
- Durkheim E. (1968), *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa.
- Golka M. (1999), *Pogranicza-transgraniczność-transkulturowość*, [w:] L. Gołdyka (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje*, Zielona Góra.
- Gołdyka L. (2003), *Młodzież pogranicza zachodniego o członkostwie Polski w Unii Europejskiej*, [w:] M. Zielińska (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*, t. 1, *Teorie, studia, interpretacje*, Zielona Góra.
- Gołdyka L. (2009), *Uwagi o przedmiocie socjologii pogranicza*, „Studia Sociologica”, nr 2.
- Gołdyka L. (2013), *Pogranicze polsko-niemieckie jako przestrzeń socjalizacji*, Warszawa.
- Hryniewicz J. (2015), *Polska na tle historycznych podziałów przestrzeni europejskiej*, Warszawa.
- Inkeles A., Smith D. (1984), *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*, [w:] J. Kurczewska, J. Szacki (red.), *Tradycja i nowoczesność*, Warszawa.
- Jestal J. (2001), *Tożsamość narodowa Polaków*, Rzeszów.
- Kurcz Z. (2008), *Przedmiot socjologii pogranicza w świetle polskich doświadczeń*, [w:] Z. Kurcz (red.), *Polskie pogranicza w procesie przemian*, Wałbrzych.
- Kurzepa J. (1998), *Młodzież pogranicza – Juma*, Zielona Góra.
- Kurzepa J. (2001), *Młodzież pogranicza – „świnki” : czyli o prostytucji nieletnich*, Kraków.
- Machaj I. (2005), *Społeczno-kulturowe konteksty tożsamości mieszkańców wschodniego i zachodniego pogranicza Polski*, Warszawa.
- Mannheim K. (2011), *Problem młodzieży w nowoczesnym społeczeństwie*, [w:] K. Szafraniec (red.), *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności*, Toruń.
- Mead M. (2000), *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, tłum. J. Hołówka, Warszawa.
- Melosik Z. (2013), *Kultura popularna i tożsamość młodzieży*, Kraków.
- Merkens H. (2003), *Koncepcja młodzieży. Porównanie młodzieży polskiej i niemieckiej*, [w:] B. Idzikowski, E. Narkiewicz-Niedbalec, M. Zielińska, E. Papiór (red.), *Polska młodzież w nowym ładzie społecznym*, Zielona Góra.
- Mianowska E., Paprzycka E. (1999), *Polskie badania nad młodzieżą pogranicza zachodniego po 1989 roku*, „Rocznik Lubuski”, nr 25.
- Narkiewicz-Niedbalec E. (1997), *Uczestnictwo w kulturze i aspiracje życiowe młodzieży szkolnej*, Zielona Góra.
- Narkiewicz-Niedbalec E. (1999), *Aspiracje edukacyjne młodzieży miast przygranicznych (porównania polsko-niemieckie)*, [w:] L. Gołdyka (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej – kontynuacje*, Zielona Góra.

- Narkiewicz-Niedbalec E. (2011), *Budżet czasu studentów Uniwersytetu Zielonogórskiego A.D. 2011*, [w:] E. Narkiewicz-Niedbalec, M. Zielińska, *Młodzi w czasie wolnym. Między przyjemnością a obowiązkami*, Toruń.
- Narkiewicz-Niedbalec E. (2014), *Polsko-niemieckie badania młodzieży z Frankfurtu i Ślubic – Krótkie wspomnienie*. [w:] B. Trzop, M. Zielińska (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Pogranicza i centra i współczesnej Europy*, Zielona Góra.
- Nikitorowicz J. (2000), *Młodzi pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej*, Białystok.
- Nycz E. (2014), *Młodzi pogranicza – młodzież na pograniczu. Wybrane wyniki badań z projektu Interreg IIIA realizowanego w Instytucie Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego*, „Edukacja Międzykulturowa”, nr 3.
- Pactwa B. (2011), *Plany życiowe oraz aspiracje edukacyjne i zawodowe uczniów szkół ponadgimnazjalnych na obszarze*, Tychy.
- Popieliński P. (2011), *Młodzi mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku po 1989 r.*, Warszawa.
- Sadowski A (1995), *Pogranicze polsko-białoruskie, Tożsamość mieszkańców*, Białystok.
- Sadowski A. (2014), *Socjologia pogranicza w warunkach społeczeństwa pluralistycznego*, [w:] B. Trzop, M. Zielińska (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Pogranicza i centra i współczesnej Europy*, Zielona Góra.
- Siciński A. (1975), *Młodzi o roku 2000. Opinie, wyobrażenia, postawy*, Warszawa.
- Sołdra-Gwiżdż T. (1997), *Młodzi w zmieniającej się rzeczywistości społecznej*, [w:] T. Sołdra-Gwiżdż (red.), *Młodzi-wykształcenie, praca. Dylematy w zmieniającej się rzeczywistości społecznej*, Opole.
- Sołdra-Gwiżdż T. (2008), *Badania nad młodzieżą w socjologii Śląska Opolskiego*, [w:] K. Szafraniec (red.), *Młodość i oświata za burtą przemian*, Toruń.
- Sołdra-Gwiżdż T. (2014), *Wyjechać czy zostać? Rynek pracy a aspiracje zawodowe i edukacyjne, plany i dążenia życiowe polskiej młodzieży*, [w:] S. Schudlo, P. Długosz (red.), *Youth Policy: Problem and Prospects*, Drohobycz – Przemyśl.
- Szczepański J. (1958), *Młodzi we współczesnym świecie*, „Nowa Szkoła”, nr 9.
- Śwadźba U. (2007), *Obraz Niemców w oczach młodzieży pogranicza kulturowego. Studium dynamiki zmian na przykładzie Głogówka*, Katowice – Opole.
- Tenbruck F. (1962), *Jugend and Gesellschaft, Sociologische Perspektiven*, Freiburg.
- Tujdowski M. (2014), *Społeczna granica. Postawy młodzieży zachodniego pogranicza Polski*, Poznań.
- Zielińska M. (2003), *Socjologiczne badania empiryczne na terenach pogranicznych*, [w:] M. Zielińska (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*, t. 1, *Teorie, studia, interpretacje*, Zielona Góra.

SUMMARY**Is there a man of the borderland? Social portrait of youth in the borderland in Central-East Europe**

The article presents the results of research into youth conducted with the use of the survey method in the borderlands in Poland, Ukraine and Hungary. The gathered data indicates that the attitudes and life aspirations are formed by three factors. The first one is connected with the type of the borderland, and the "borderland effect" is observed here. The second one regards socio-economic differences between countries. The most commonly observed differences between youth's attitudes are observed on the West-East line. The third factor is of cultural character and mainly it is formed by psycho-cultural trends resulting from the processes of globalization and the specificity of being young. In this case we observe a global teenager, who aims at fulfilling their needs beyond borders.

KEYWORDS: borderlands, youth, borderland effect, life aspirations, attitude toward neighbors, survey